

IRAK'TA ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE GENÇLİK ÖRGÜTLENMELERİ

ARAB NATIONALITY AND YOUTH ORGANIZATIONS IN IRAQ

DOI: 10.33404/anasay.1196917

Çalışma Türü: Derleme Makalesi / Review Paper¹

Yaşam KARAÇAY ÇELİK*

ÖZ

Arap dünyasında fikri temelleri olan bir ideoloji olarak ortaya çıkan Panarabizm, I. Dünya Savaşıyla beraber reaksiyonel bir aşamaya geçmiştir. Manda yönetiminin uygulandığı bölgelerde zamanla bölgesel milliyetçilik boyutuyla tartışılmaya başlanmıştır. 1930'larda etkili olan bu ideoloji doğrultusunda Irak'ta da bazı örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenmeler, Irak'ın eğitim sisteminde, okul programlarında ve eğitim müfredatlarında da etkisini göstermiştir. Nitekim, Satı el-Husri ve Sami Şevket, fikri olarak şekillenen bu düşüncelerin hayata geçirilmesi noktasında önemli kişiler arasında yer almıştır. Bu bağlamda 1935-1941 yılları arasında etkili olan örgütlenmelerden Muthanna kulübü ve Futuvva gençlik örgütü, bu düşüncelerden beslenmiş, Irak Arap mil-

1- Makale Geliş Tarihi: 31. 10. 2022 Makale Kabul Tarihi: 21. 11. 2022

* Dr. Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yasamkaracay48@artvin.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3637-8211>.

liyetçiliği ideolojisi doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Bu çalışmada, bütünsel olarak Arap Milliyetçiliği özelinde Irak'taki Arap Milliyetçiliği örgütlenmelerinde Muthanna kulübü ve Futuvva gençlik örgütü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap, Milliyetçilik, Irak, Muthanna, Futuvva, Örgütlenme, Gençlik örgütü.

ABSTRACT

Panarabism, which emerged as an ideology with intellectual foundations in the Arab world, went into a reactionary phase with the First World War. In the regions where the mandate administration was implemented, it started to be discussed in terms of regional nationalism over time. In line with this ideology, which was effective in the 1930s, some organizations also emerged in Iraq. These organizations have also had an impact on Iraq's education system, school programs and education curricula. As a matter of fact, Satı al-Husri and Sami Şevket were among the important people in the realization of these ideas, which were shaped as ideas. In this context, Muthanna club and Futuvva youth organization, which were effective between 1935-1941, were fed by these thoughts and operated in line with the ideology of Iraqi Arab nationalism. In this study, the Muthanna club and Futuvva youth organization in Arab Nationalism organizations in Iraq will be examined as a whole, in particular Arab Nationalism.

Keywords: Arab, Nationalism, Iraq, Muthanna, Futuwa, Organizing, Youth organization.

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısında bazı Arap aydınları Türklerin Arapları yönetme hakkını reddeden teoriler ortaya atmış, bu aydınlar yeni bir ideoloji olan Arabizm'i yaratarak onu dönemin sorunlarına çözüm olarak sunmuşlardır (Dawn, 1961, 378-379). Bu çerçevede 19. yüzyılın ikinci yarısı, Arap aydınları arasında siyasi akım olarak gelişip "Arap taraftarlığı" ve "Arapçılık" gibi anlamlara da gelen "Arabizm" dönemi olarak adlandırılır. Arap kültürel uyanışının bir neticesi olarak ortaya çıkan bu kavram, milliyetçiliğin vazgeçilmez unsurları olan dil, kültür ve edebiyat alanlarında canlanmanın meydana geldiği

dönemi ifade eder. Ayrılık ve bağımsızlığı amaç edinen bir Arap milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı evresinde ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; her ne kadar savaş öncesinde de Arapların bağımsızlık talepleri olsa da Arapların çok azı bu savaştan önce bağımsız bir Arap devletinden yanaydı. Dolayısıyla, klasik anlamıyla Arap milliyetçiliğinin, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve esas olarak da Osmanlı sonrası dönemde bazı Arapların ortak geçmiş, coğrafya, ırk ve kültür anlayışıyla mandater Avrupalı devletlere karşı yürüttüğü bir hareket olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Hut, 2016, s.114-115).

Arap ulusçuluğu tepki yoluyla adım adım ortaya çıkmış, ilk aşamada Suriye'de, özellikle Şam'da eğitim görmüş, bazı Müslümanlar ile birkaç Suriyeli ve Lübnanlı Hristiyan yazar arasında yayılan duygularla oluşan bir hareketti. Hareketin kökleri Arapların geçmişine dair bilincin okullarda yeniden canlanmasında yatıyordu (Hourani, 2016, s.364).

19. yüzyılın ikinci yarısında Araplar'ın geleceğini tartışmaya başlayan Arap düşünürlerinin önemli bir kısmı, problemlerinin Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kalarak çözülebileceğini savunurken azınlık bir grup ise Araplar'ın bağımsız olması gerektiği görüşünü savunmaktaydı (Kurşun, 2007, s. 156). Ahmet izzet paşanın aktardığına göre; Osmanlıdan kısmen ya da tamamen ayrılma fikri ve bu bağlamda yapılan tartışmalar, bir yandan Mısır'daki bir yandan da Suriye'deki yabancı okullardan kaynaklanmakta ve bu yüzden çoğunlukla gençler arasında taraftar bulmaktaydı (Ahmet izzet paşa, s.242). Daha çok Arap dili ve kültürü ekseninde sürdürülen bu tartışmalar Arap milliyetçiliği açısından önemli olmakla birlikte panarabizm anlamına gelmemekteydi. Panarabizm esas itibarıyla I. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş bir ideoloji olup öncelikle Arap topraklarında manda yönetiminin uygulandığı bölgelerde tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim 1920-1930 yılları arasında bu hareketin önde gelen savunucularından biri de İngilizlerin büyük Arap krallığı vaadlerine inanarak 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif Hüseyin'in oğlu Irak Kralı I. Faysal'dır (Kurşun, 2007, s. 156).

İngilizler ile ittifak kuran Arap milliyetçileri, Mekke Emiri Şerifi Hüseyin'in çevresinde bir araya gelerek 1916 yılının haziran ayında bir isyan baş-

latması neticesinde 5 Kasım'da Şerif Hüseyin kendisini Arap ülkeleri Kralı ilan etmişti (Çelik, 2015, s.447-448).

Arapların fikirlerinin coşturulması ve kalplerinin kırılmasından şerif ve yardımcılarının cesaret alması gibi durumların isyanı çabuklaştırıp kolaylaştırmış olduğu şüphesizdir. İzzet Paşa'nın da temas ettiği gibi Arap isyanlarının reaksiyonel safhaya geçmesinin şüphesiz itici gücü şerif ve yardımcılarının isyanı hızlandırmasıydı (Ahmet İzzet Paşa, s. 246)

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devletine karşı harekete geçmekte tereddüt etmeyen Arap ülkeleri bağımsızlık mücadelelerini Osmanlı devletine karşı başlatmışlar I. Dünya savaşı sonrasında Arap ülkelerinin manda sistemi adı altında İngiltere ve Fransa arasında paylaşılması üzerine savaş sonunda Arap ülkeleri İngiltere ve Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir (Kürkçüoğlu, 1972, s. 5).

1918'de savaş sona erdiği zaman yeni siyasal çerçeve Arap haklarını temsil etmeyi ve aynı çizgide egemen bir devlet yaratmayı vaat ediyordu. Arap milliyetçiliği, siyasal bir talepte bulunmak ve hükümet gücüne erişmek için “doğru ideoloji haline geldi. En güçlü kolu Panarabizm oldu. Panarabist harekete Osmanlı kurumlarında yetişmiş Arap emperyal eliti hakimdi. Iraklı yandaşları askeri okullarda eğitim görmüş mütevazı kökenlerden gelen kişiler iken, Suriyeli ve Filistinli taraftarları sivil-bürokratik gelenekten geliyordu. Hepsini ortak bir idealde birleştiren husus ise Osmanlı imparatorluğunun eski Arap vilayetlerini birleştiren bir Arap devleti hayal etmeleri olmuştur (Emrence, 2016, s. 106).

Bu kapsamdan hareketle, 1930'ların ikinci yarısında Panarabizm ideolojisi doğrultusunda ortaya çıkan Muthanna kulübü ve Futuvva gençlik hareketi üzerinde durulacaktır. Kelime anlamı olarak “gençlik, kahramanlık, cömertlik anlamlarına gelen “fütüvvet”²²’in tasavvufi anlamından bağımsız olarak yalnızca 20. Yüzyılın ilk yarısında Irak'ta kurulan gençlik örgütü kapsamında bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

2- Tasavvuf kaynaklarında II. (VII.) yüzyıldan itibaren önde gelen sûfilerin fütüvvet kelimesini tasavvufi bir terim olarak kullanmaya başladıkları kaydedilir. Hem Horasan'da hem de Irak'ta en belirgin vasıfları cesaret, kahramanlık, cömertlik ve fedakârlık olan kişilere büyük bir hayranlık duyulmuştur (Uludağ, 1996, s. 261). Ancak incelediğimiz gençlik örgütü adıyla anılan Futuvva, bu tasavvufi terimden bağımsızdır.

MUTHANNA KLÜBÜ

Faysal, 1921'den 1933'teki ölümüne kadar, merkezi bir altyapıya sahip modernize edilmiş, birleşik bir ülke yaratarak Ortadoğu'nun Arap bölgelerini Haşimi himayesi altında bir pan-Arap birliğinde birleştirme hayali ve idealine sahipti (Simon, 2004, s. 801). Bu idealden hareketle manda dönemi boyunca Faysal yönetimi, Irak'ta pan-Arap birliği fikrini yaymak için gayretle çalıştı. Bununla birlikte bu faaliyetler bir yandan Faysal'ın kendine özgü realpolitik diğ er yandan da Bağdat'ta kendine güvenen bir rejim kurarak onun İngiliz kontrolünden kademeli olarak kurtarılmasını sağlamaya yönelik bir politikaydı (Masalha, 1991, s. 680).

Faysal'ın tahta çıkmasıyla, savaşta onunla birlikte görev yapan ve Suriye'deki kısa ömürlü hükümetinin belkemiğini oluşturan Irak milliyetçileri Irak'a döndü. Görünüşte Arap milliyetçisi olan Faysal'a sadık, ancak İngiliz mandası sınırları içinde çalışmaya istekli olan Iraklılar, devletin yüksek makamlarını hızla doldurarak Faysal'a ülkenin başka yerlerinde sahip olmadığı desteği verdi. Osmanlıca eğitim görmüş bu gençler, kısa sürede Irak siyasetinde İngilizler ve Faysal'dan sonra ikinci sıraya yerleşerek, başlangıçta İngilizler tarafından görevlendirilen eski eşrafın yerini aldı. Bu kimselerin tüm kademelerde yönetime dahil edilmeleri, hükümette Arap Sünni egemenliğini kurmanın ilk adımı oldu. Aynı zamanda, yönetimde ve okul sisteminde Türkçe'den Arapça'ya geçişle yoğunlaşan bir süreç olan rejimi, Araplaştırma etkisine de sahipti. Osmanlı medeni kanunu korunup müfredatının temeli olmasına rağmen, çoğu bürokratin yetiştirilmesinden sorumlu kurum olan Hukuk Fakültesi Arap idaresine verildi. Merkezi eğitim sistemi, özellikle Arap diline ve Arap tarihine vurgu yaparak, temelinde laiklik ve Panarabizm'e yöneldi. Bu vurgu esas olarak, Suriye'den gelen güçlü bir Arap milliyetçisi ve erken manda döneminde baş eğitim yöneticisi olan Satı el-Husri'nin eseriydi (Marr&Al-Marashi, 2017, s. 20).

Faysal döneminde Husri önde gelen bir Arap milliyetçisi ideolog olarak ortaya çıkmış, Irak'taki okullarda, kulüplerde ve kolejlerde Arap birliği fikrini aşılama ve yayılmasını sağlamak için faaliyet göstermiştir. 1920'lerde Satı el-Husri'nin Maarif nezaretine yeni müdür olarak atanmasıyla Irak'ta seküler

bir Arap milliyetçiliği anlayışına dayalı merkezi, sıkı disiplinli ve seçkinci bir eğitim sisteminin temelleri atıldı (Tripp, 2007, s. 93).

Tanınmış eğitimci Satı el Husri, 1921'den 1929'a kadar Irak'ta Eğitim Müdürü olan, Panarabizm teorisinin güçlü bir savunucusuydu ve bütün bir nesli etkiledi. Husri'ye göre birçok Arap, milliyetçiliğin gerçek anlamını bilmiyordu. Bazılarının devlet ve milleti özdeşleştirerek Arap ulusunun küçük devletlere bölünmesini kabul ettiğini ve kendilerini Mısırlı, Suriyeli Iraklı olarak gördüklerini ifade etti (The Wiener Library Bulletin, 1954).

Husri, yeni bir Arap milliyetçiliği biçimi geliştirdi. Arap dünyasının esasen tek bir jeopolitik varlık olduğunu ve bu dünyanın, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra önce Osmanlılar, sonra da Batılı güçler tarafından yapay ve keyfi olarak bölündüğünü iddia etti. Arap toplumunun yeniden canlanması, ancak Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğu "Arap ulusunun" yeniden birleşmesi yoluyla sağlanabilirdi (Sluglett, 1987, s. 19-20).

Husri'nin, ulus olma fikri, Arapça konuşulan tüm toprakları kapsayacak şekilde Irak'ın sınırlarını aşan örnek bir Arap milliyetçiliği prensibinden hareketle dilsel topluluğunun birliğine ve tarihinin tutarlılığına dayanıyordu. Bu itibarla, Husri, Alman kültürel milliyetçilik fikrine sarsılmaz bir şekilde inanıyordu. Bu inanca göre, bir ulusun siyasi bir yaratı olmadığını ve bu çerçevede halkının varlığında yer alarak onları diğer insan gruplarından ayıran bir homojenlik ve tek biçimliliği temsil ettiğini ifade etmiştir. Bu bakımdan bir ulusun dili, ulusal bilincin yayıldığı ortam olduğu için, ulusal oluşumun merkezindedir (Dawisha, 2009, s. 80).

3 Ekim 1932'de, daha önce Osmanlılar tarafından kontrol edilen ancak şimdi İngiliz koruması altında olan Irak, Arap devletleri arasında, Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir ulus-devlet olarak tam üye olan ilk ülke oldu. Bu kanun teknik olarak Irak'ı 1921-1932 Manda Sisteminin bir parçası olarak sömürge dolaylı yönetimi altında önceki statüsünden bağımsız kılarsa da ülkenin dış işleri İngiltere tarafından kontrol edilmeye devam etti. Bağımsızlığının ardından, Irak'ın heterojen nüfusuna karşılık ulusal bir kimlik yaratmak için

Arap milliyetçi ideolojisinin tanıtımına ve uygulanmasına daha fazla önem verildi. Yeni Irak devleti için Irak nüfusunun katmanları arasında hiçbir nüfus, Arap milliyetçiliğinin uygulanmasında yeni ülkenin gençleri kadar merkezde değildi. Satı el-Husri, okul sistemi genelinde tutarlı ve kontrollü bir ulusal ideoloji oluşturmak için kullandı. Yeni kurulan bu okullar aracılığıyla yekpare bir eğitim sistemi benimsenerek Irak nüfusu homojenleştirilmeye çalışıldı. Bu noktada, Irak nüfusunun farklı etnik kökenlerini ve dinlerini birleştirmek amacıyla, Irak'ın yeni okullarında eğitim sistemi boyunca Panarabizm teşvik edildi. Bu eğitim sistemi, Irak'ta İngiliz karşıtı milliyetçi bir tutkunun canlanmasına yardımcı oldu. Irak'ın okul sisteminde ve orduda uygulanmaya başlanan milliyetçi eğitim programı, çeşitli kişi, grup ve ideolojilerden oluşuyordu (Nasser, 2018, s. 37).

Faysal'ın 1933'teki ölümünden sonra, milliyetçi Pan-Arap ideali önemli bir değişim geçirmişti. Liderlerin yeni hedefi, farklı Arap halkları arasında ortak bir sempati ve idealler topluluğu oluşturmaktı. Artık tüm ırkı tek bir yönetici veya yönetici aile altında birleştirmeyi amaçlamıyorlardı (Sawdayee, 1977, s. 163).

1930'ların ikinci yarısında, Irak, İngiliz karşıtı ve Alman yanlısı eğilimlerin güçlenmesiyle birlikte artan Arap milliyetçisi duygularla karakterize edildi. Bu eğilimlerin güçlenmesine, Irak okullarında milliyetçi-militarist ruhu besleyen eğitim sisteminin başkanları da katkıda bulundu. Irak'ın büyük şehirlerinde 1935'ten itibaren Bağdat'taki Muthanna gibi milliyetçi kulüpler ve milliyetçi gençlik hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Bu atmosfer herhangi bir sınıf bilincinin yokluğunda, sosyo-ekonomik faktörlerin neden olduğu gerilim, Avrupa'da hüküm süren benzer eğilimlerden ilham alan ve Yasin el-Haşimi başkanlığındaki milliyetçi Irak hükümeti tarafından desteklenen milliyetçi-otoriter fikirlerin büyümesi için verimli bir zemin olduğunu kanıtladı (Eppel, 1998, s. 239).

Yukarıdaki bahsedilen atmosferden hareketle, 1930'larda Iraklılar, milliyetçiliğin telkin edilmesi noktasında okulları kullanmak suretiyle müfredatlarda Irak'ın bir Pan-Arap birliği içindeki önemli rolünü vurgulamıştır. 1920'den 1941'e kadar eğitim politikasını şekillendirmede ve okullarda milliyetçi bir

ideoloji yerleştirmede Husri'nin yanısıra Muhammed Fadıl el Jamali, ve Sami Şevket ön plana çıkmıştır (Simon, 2004, s. 69).

Irak gençliği merkeze alınarak okullarda yerleştirilmeye çalışılan bu ideolojinin Irak'taki başlıca bayraktarları, 1935'te Muthanna kulübünü oluşturmak üzere bir araya geldi. Bu bağlamda 1935'te Bağdat'ta Muthanna kulübü kuruldu ve Panarabizm politikasının merkezi haline geldi. (Cleveland, 2016, s. 74). Satı el-Husri'den etkilenmelerinin yanı sıra grup İtalya'daki çağdaş gelişmelerden de derinden etkilendi (Amin, 1980, s. 60).

25 Nisan 1935'te Bağdat'ta kurulan Muthanna kulübü Basra'da, "ath-Thaghar" Musul'da "el-Cezire" olarak adlandırılırken, iki şubeyle açıldı (Cohen, 1966, s. 6). Adını Kadisiye Savaşı'nda İranlı Sasaniler'i mağlup eden Iraklı Müslüman Arap General Al-Muthanna ibn Haritha'dan alan Irak Muthanna Kulübü, Filistin için fon toplayan Filistin Savunma Komitesi'ni kurdu (Saada, 2020, s. 441). Muthanna'nın liderleri arasında, o zamanlar Eğitim Bakanlığı Genel Müfettişi olan Dr. Fadıl el-Jamali, Dr. Sa'ib Şevket, Bağdat'taki Merkez Devlet Hastanesi Müdürü Fawzi al-Qauqji' da bulunmaktaydı. Muthanna klübünde Irak'a kaçan Filistinli ve Suriyeli Arap siyasi mültecilerin bazıları devlet kurumlarında öğretmen, doktor olarak çalışırken bazıları da bu tür kulüp ve derneklerin örgütlenmesinde önemli roller üstlendi (Cohen, 1966, s. 6).

1935'te kurulan Bağdat kulübü ve Muthanna kulübünden önce 1931'de Bağdat'ta "Ahali grubu" faaliyet göstermeye başlamıştı. Bu kulüpler, o dönemde belirginleşen ana siyasi eğilimleri yansıtıyordu. Muthanna, Pan-Arap perspektifini yansıtırken, Bağdat kulübü, Ahali Grubu'nun Batılı sosyal demokrat çıkarlarını destekleyen Iraklı milliyetçiler için bir forum sağladı. 1930'larda Panarabistler, Nuri Said³ ve Yasin Haşimi gibi eski eski Şerifler İngilizlerle yakınlık kurma arayışındayken, daha genç ve daha radikal Panarabistler Irak'ı kurtarmak için çabalarını yoğunlaştırdıkça nesiller arası bir bölünme yaşandı. Bu bölünme

3- Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nde eğitim hayatına başlayan Nuri Said, eğitimine İstanbul'da devam etmiştir. 1906'da terfi alıp, Irak'ta dört sene askerlik yaptıktan sonra Osmanlı ordusuna subay olarak katılmıştır. Osmanlı devletinde eğitim gören Nuri Said, 1930 ile 1958 yılları arasında Irak'ta 14 kez başbakanlık yapmış ve Irak'ın siyasi tarihinde etkili bir isim haline gelmiştir. (Yavuz&Karaçay, 2021, s. 603-604).

en çok, Yunis el-Sab'awi ve Salah el-Din al tarafından yönetilen sivil-askeri pan-Arap koalisyonu için yeni radikallerin çekirdeğini oluşturan Muthanna klübünde belirgindi (Davis, 2005, s. 73-74).

Muthanna kulübü finanse edilmesi noktasında Kral Gazi'den mali destek almıştı (Cole, 2012, s. 210). Yapılan yardımlarla ilgili olarak, İngiliz konsolosluk raporlarında da Muthanna kulübüne Irak Hükümeti, Sosyal İşler Bakanlığı aracılığıyla, hükümetin halka yardım etme politikasına uygun olarak, toplam I.D 500 devlet yardımında bulunduğu yer almıştır. Raporda, Muthanna kulübü için, “adını Arap Yarımadası'nı birleştirmeye çalışan tarihi bir Arap karakteri olan Muthanna abu-l-Harithah'tan alan Muthanna kulübü, Pan-Arap hareketinin ateşli bir destekçisidir ve İngiliz karşıtı olduğuna inanılmaktadır” ifadeleri kullanılmıştır (FO 890G.9111, 1940-1944).

Muthanna kulübü yalnızca bir topluluğa hizmet eden bir dernek, gençleri etkileyerek parlamento dışı bir siyasi güç olarak hizmet etmeyi umut eden politikacıların bir organı değildi. Görünüşe göre Muthanna kulübü ciddi bir gündemi olan tek kulüptü. Bununla birlikte, Muthanna kulübü, hem Irak'ta hem de uluslararası alanda bu tür kulüp ve derneklerin geniş ağının bir parçasıydı. Wien'e göre, Muthanna kulübü 1935'te birkaç kuşaktan milliyetçiler için iyi, donanımlı ve saygın bir mekân olarak ortaya çıktı. Muthanna, genç nesli disipline etmeyi ve kontrol etmeyi amaçlayan bir kurum olduğu kadar aşırı milliyetçilik yanlılarının da bir araya geldiği bir alan olmuştur. Kulüp 1935'te kurulduğunda, Bağdat'ın siyasi sınıfının ve aydınlarının çok daha geniş bir bölümünü temsil ediyordu. Kurucu üyeler ve kulübün önde gelen görevlileri, Ali Mahmud al-Shaikh Ali ve Yunus al-Sab'awi gibi 1941 Raşid Ali hareketinin radikal kanadının üyelerini içeriyordu, ancak eski eşrafın üyeleri de vardı (Wien, 2010, s.36-37).

Muthanna kulübünün kurucuları iki ana ideolojik tabakadan geldi. İlk olarak, Kral Faysal'ın eski ortakları olan Sa'ib Şevket, Sa'id Thabit ve Da'ud al-Sa'di gibi daha geleneksel Arap milliyetçileri vardı. İkinci grup, Muhammed Mehdi Kubba, Muhammed Hasan Salman daha genç ve devrimci kişilerin yer aldığı unsurlardan oluşuyordu. İkincisi, sivil ve askeri Pan-Arap grubu arasındaki ana bağlantıydı. Yasin al-Haşimi ile yakından ilişkili olan Muthanna kulü-

bünün orduyla bağlantısı ve diğer grupların zayıflığı nedeniyle, kulüp, 1937'den 1941'e kadar Irak siyasetinde etkin bir rol oynadı (Amin, 1980, s.60). 1937'den sonraki dönemde siyasete, bir dizi askeri darbe hâkim oldu. Amin'e göre ordu grubuna Yunis al-Sabawi, Sa'ib Şevket ve Muthanna'daki destekçileri tarafından Selahaddin el-Sabbagh ve sivil kanat önderlik etti (Amin, 1980, s. 350).

Muthanna kulübünün, 1941'deki Raşid Ali hareketinden önceki dönemde Irak'ta yükselen totaliter ve Nazi yanlısı eğilimlerin bağlamına yerleştirilen bir yönü ifade edilse de Irak'ın Arap milliyetçileri için bir forum olan ve hatta Ahali grubunun sosyalist ve Irakçı eğilimlerini çürütmek için kurulmuş olan bu kulübün Nazizm ve Faşizm ile arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu belirtmek doğru değildir (Wien, 2010, s. 36-37).

Muthanna Kulübünün ön saflarında tüccar kökenli, profesyonel orta sınıftan ya da "aristokrasi" olarak tanımlanan kesimden insanlar yer aldı. Ancak kulüp gücünü, esasen, kuzey Arap vilayetlerinden gelen sayısız subay arasında desteğinin çoğunu elinde bulunduran Albay Sabbagh'ın başkanlığındaki ordu grubuyla olan bağlantılarından aldı (Batatu, 1978, s.297-298).

Muthanna Kulübü, gelişiminin zirvesine 1938-1941 yıllarında, yani Sabbagh'ın grubunun orduda ve ülke yönetiminde baskın bir sese sahip olduğu yıllarda ulaştı. Bu grubun 1941'deki İngiliz askeri müdahalesinin yol açtığı yıkım, kulübün dağılmasına neden oldu. Muthanna Kulübü ve 1941 askeri hareketi ile olan bağlantıları nedeniyle 300'e yakın üyenin sürgünde veya kilit altında birkaç yıl geçirmesi sonucunda kulübün varlığı sona erdi. Bununla birlikte, 1946'da kendisini "dayanışmacı", "bütüncül", "popülist" ve "modernist" olarak tanımlayan Bağımsızlık Partisi'nin merkez çekirdeği ortaya çıktı. Başka bir deyişle, sınıfsal bakış açısına ve bölgesel, mezhepsel ve dinsel bağnazlığa karşı olduğunu, millet egemenliğine desteğini ve zamanın ruhuna uyum sağladığını ilan eden Bağımsızlık Partisi, kulübün eski üyelerinin bir araya gelmesiyle, 1946'da Muhammed Mehdi Kubba⁴ başkanlığında kuruldu (Batatu, 1978,

4- Muhammed Mehdi Kubba 1900'lerde Kubba'nın tanınmış Bağdat Şii ailesinden dünyaya geldi, Nejaf'ta Gramer, Farsça ve teoloji dini seminerlerinde eğitim gördü. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ailesinin diğer üyeleriyle ortaklaşa tekstil ticaretinde oldukça mütevasi bir şekilde uğraştı. 1937'de bir zamanlar Bağdat Milletvekili olmasına rağmen, 1948'e ka-

s.299). Kubba, kuruluşundan itibaren Milliyetçi Muthanna Kulübü'nün bir üyesiydi. 1930'ların sonlarında Almanya'ya yaptığı bir ziyaret sırasında Mihver yanlısı sempati geliştirdi, ancak Raşid Ali hareketinde aktif olarak yer almadı. Muhtemelen Şii kökeni, iyi bilinen adı ve temiz sicili nedeniyle, 1946'daki oluşumunda İstiklal Partisi'nin başkanlığına getirildi. Kasım 1950'de İstiklal Partisi'nin tekrar başkanı seçilen Kubba, 1951'de Anglo-İran Petrol Şirketi'ni millileştirme çabalarında da İran Hükümetini güçlü bir şekilde destekledi (FO 371/134202-0012, July 31 1958).

FUTUVVA GENÇLİK HAREKETİ

Kral Faysal'ın Eylül ölümünün ardından genç ve olgunlaşmamış Kral Gazi'nin tahta çıkması ülkeyi ciddi bir istikrarsızlığa sürükledi. Rejimin zayıflığı Irak'a sızma propagandası yapan Nazilerin işini kolaylaştırdı ve bazıları devlet dairelerinde ve yüksek askeri rütbelerde önemli mevkiiler elde etmeyi başaran birçok genç Iraklı etkilendi (Marr&Al-Marashi, 2017, s. 42).

1930'larda Irak'ın nüfusundan düzenli, itaatkâr bir toplum yaratma umuduyla disiplin ve itaat erdemlerinin telkin edilmeye çalışıldığı bir atmosfer hakimdi. 1935-36'da okullara ve öğretmen yetiştiren kolejlere askeri eğitim verilerek ya da 1939'da paramiliter Futuvva (gençlik) hareketi aracılığıyla, devlet yetkilileri bir çeşit milliyetçilik adına statükonun disiplinli bir şekilde kabulünü sağlamaya çalışıyordu. Yine de statükoyu oluşturan ilişkiler ve güç kompleksi, herhangi bir ulusal, kolektif idealden çok uzaktı (Tripp, 2007, s. 93).

Nazi propagandası, 1932'de Dr. Fritz Grobba⁵'nin Alman Konsolosluğu'nda Büyükelçi olarak görevlendirildiği zaman Irak'a sızmaya başladı. Grobba, günlük yayınlanan ve Hristiyanlara ait bir gazete olan "Arap Dünyası"ni satın almış ve "Berlin Radyosu" Arapça yayınlar yapmaya başlamıştı. Fritz, "Kavgam" adlı kitabın Arapça çevirilerinin baskı sayılarını artırmıştır. Bu çabalar neticesinde Nazi ideolojisi Irak toplumunun çeşitli düzeylerine, özel-

dar hiçbir hükümet görevinde bulunmadı (FO 371/134202-0012, July 31 1958).

5- Dr Grobba, Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden önce Bağdat'a gelmiştir. Mason ve demokrat olarak bilinen Dr. Grobba gelişinin hemen ardından Bağdat'ta sık sık mason localarına katılmıştır. (Marmors-tein, 1987, s. 377).

likle de gençlere, subay sınıfına ve askeri ve üst kademe halk figürlerine nüfuz etmiş, böylelikle Nazi ideolojisi Irak'ta etkili olmaya başlamıştır (Basri, 2002, s. 670; Khadduri, 1960, s. 142). Naziler 1933 senesinde Irak'ta propagandaya başladıkları zaman Filistin sorunu, Yahudi sorunu, Irak'taki İngiliz emperyalist amaçları, Panarabizm veya Arap birliği ve Irak'ın değişme eğilimleri gibi noktalardan yararlanmaya çalışmışlardır. Nazi propagandasının ikinci adımı Bağdat'ın önde gelen din adamları aracılığıyla Yahudi karşıtı duyguların yayılmasında önemli bir faktör olan ve haftalık olarak çıkarılan “el-Nashi’ah el-İslamia” dergisinin çıkarılmasıydı. Nazilerin diğer bir adımı 1936'da kulüpler ve topluluklar kurmak olmuştur. Diğer çalışmalar arasında propaganda amaçlı hazırlanan kitap ve broşürler ile Almanya'da eğitim alması için oraya gönderilen burslu öğrenciler yer almaktaydı (FO 624/24-0003, 1941). Nazilerin bu faaliyetlerinden hareketle, 1939'da Irak Devlet Okulu sistemi, Eğitim Bakanı Dr. Sami Şevket, bir Nazi eğitim modelini uyguladı (Basri, 2002, s. 670).

O yıllarda Eğitim Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı arasındaki iş birliği Alman ve İtalyan gençlik örgütlerinden ilham alan Futuvva (Gençlik ordusu) gibi paramiliter gençlik hareketlerinin kurulmasına yol açtı. Bu hareketler eski sağlık müdürü ve Muthanna klübünün kurucusu Dr. Sami Şevket'in 1937'de Eğitim genel müdürü olmasından sonra gelişme gösterdi (Lukitz, 1995, s. 109).

El-Husri'nin halefi olan Sami Şevket, Osmanlı ordusunda görev yapmış ve el-Husri gibi daha sonra Suriye'deki Arap krallığında Faysal'a katılmıştır. Sami Şevket 1939'da ortaokul düzeyinde bir paramiliter eğitim sistemi olan Futuvva'yı kurarak bu sistemin, eğitimdeki dövüş sembolizminin bir yansıması olarak hizmet etmesini sağlamıştır. Ordu ulusal birliği oluşturmaya çalıştığı için özel, erkek egemen bir girişimdi. (Al-Marashi, 2017, s. 99).

1931'de Bağdat devlet ortaokulunda “Arap İzci” adlı bir izci grubu kuruldu ve bu grup, hükümet tarafından yetkilendirilen bir örgüt olan Futuvvanın çekirdeği haline geldi. O zamandan itibaren, ortaokulların üst sınıflarının öğrencileri, Mayıs 1939'da yayınlanan özel bir kanunla Irak'taki tüm ortaokullar için zorunlu hale gelen askeri eğitim almaya başladılar (Batatu, 1978, s. 300).

Futuvva veya Irak'taki Gençlik Hareketi iki ana unsur etrafında şekillenmiştir. Birincisi, Arap ulusunun birliği ve bu düşüncenin gençliğe aşılılarak başarılması ve okul ile ders kitaplarının bu amaç kapsamında hazırlanmasıdır. Futuvva hareketinin paramiliter eğitiminin ardındaki bir diğer unsur ise gençliğin zihinsel ve fiziksel gelişimi üzerine şekillenmesidir. Sami Şevket, önceki nesillerden farklı olarak, çağdaş gençliğin, Irak gençliğini ve diğer Arapları ahlaki, psikolojik ve fiziksel olarak yabancı fikirlere artan şekilde maruz kalmaları nedeniyle karakter eğitimi almaları gerektiğini savunmuştur. Şevket'e göre askeri disiplin ve eğitim, gençliği eski haline getirecek ve kadınsı yollarla karalanan ailevi ve dini değerlerin saflığını yeniden tesis edecekti. Bu amaçtan hareketle Şevket, Futuvva sisteminin özel amaçlarını; gençlere zor bir hayat sürmeyi ve zorluklara dayanmayı öğretmek, askerlik ruhu ile erkeklik özelliklerini aşılama ve itaat erdemlerini ileri seviyeye taşımak olarak tanımlamıştır. Bu gerçekleştirilmesi planlanan hedeflerin askeri eğitimin teşviki ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Bu eğitimler, bedenlerini güçlendirmenin yanı sıra, gençlere hiyerarşiyi, ana-babaya, dine ve hükümdara bağlı olmayı ve itaat etmeyi öğretmesinin yanı sıra millete olan bağlı artırmaya yönelik kazanımlara da odaklanmıştır (Nasser, 2018, s. 42-44).

Dönemin Bağdat'ta bulunan İngiliz konsolosluk raporunda dönemin atmosferi ve Futuvva Gençlik hareketi şu ifadelerle anlatılmıştır: “Nuri Said hükümetinin gelişi ile birlikte 1938'de yeni hükümet, milliyetçi duygulara ilham vermek istemektedir. Irak gençliği bu ilhamdan hareketle bir hareket başlatmak istiyor ve bu doğrultuda kurulan “Ceş el-Futuvva ya da Gençlik Ordusu” Almanya ve İtalya'daki gençlik hareketlerinden etkilenmiştir. Hareket, eski Sağlık Genel Müdürü Dr. Sami Şevket'in mart ayında Eğitim Genel Müdürü olarak atanmasına kadar hızlı bir şekilde gelişme göstermemiştir. Sami Şevket Eğitim Genel Müdürü olarak atanır atanmaz, öğrencilerin askeri eğitimini ulusal bir gençlik hareketine dönüştürmeye başlamıştır. Sami Şevket göreve başladıktan kısa bir süre sonra, Irak'taki tüm öğrencilerin yaşlarına bakılmaksızın Gençlik Ordusuna katılmaları zorunlu hale getirilerek kısa bir süre sonra, öğrencilerin her zaman ve her durumda üniforma giymelerinin zorunlu oldu-

ğunu belirten bir emir yayınlandı. Sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan diğer talimatlara göre, Gençlik Ordusu'nun başı, “Gençlik Ordusu Mareşali” rütbe ve unvanı verilen Eğitim Bakanı olacak, Sami Şevket ise “Gençlik Hareketinin Koruyucusu” unvanını alacaktır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından memur ve öğretmenlerine, rütbe ve maaşlarına göre orgeneralden teğmene kadar rütbeler verilmiştir. Gençlik Ordusu öğrencileri, bu talimat uyarınca, hepsi on dört yaşından küçük olanlar üç sınıfa ayrılacaktır. Bu grubun kıdemli üyelerine tüfekçilik eğitimi verildikten sonra tüm askeri eğitim, Binbaşı Fadhil el-Cenabi başkanlığında ordu subayları tarafından yönetilmektedir. Iraklı gençlik delegasyonunu son Nurenberg mitingine götürülen de o olmuştur. Sami Şevket Eğitim Genel Müdürü olduktan kısa bir süre sonra, ziyaret ettiği çeşitli okullardaki öğrencilere, çeşitli konuşmalar yapmaya başlamış ve öğretmenlere derslerinin bir kısmını “Ölüm Tekniği” konulu konuşmalara ayırmaları talimatını verdiği ifade edilmiştir. Belki de Sami Şevket'in bu doğrultudaki fikirlerinin tipik bir örneği olarak, 30 Mart'ta “Al-Bilad” da alıntılanan 29 Mart'ta yapılan bir konuşmadan aşağıdaki alıntı ilgi çekici olabilir: “Bundan sonra kimsenin herhangi bir şey yapmasına izin vermeyeceğim. Barış propagandası yapar ve barıştan yana olana karşı çıkarız. Biz savaş istiyoruz. Araplar için kanımızı dökmeliyiz ve asker ruhuna sahip çıkmalıyız”. Bu konuşma doğrultusunda, Sami Şevket, Gençlik Ordusunu, Fransızların Suriye politikasına karşı bir protesto olarak 31 Mart'ta başka bir geçit töreni ve halk gösterisi düzenlemesine teşvik etmiştir (FO 890.00/483, 1939).

1940'a gelindiğinde Panarap meselesi ve ordunun siyasete müdahalesi doruk noktasına ulaştı (Marr&Al-Marashi, 2017, s. 42). Bir yandan Panarabistlerden, diğer yandan eski rejimin liderlerinden ilham alan milliyetçi ordu subayları, Bekir Sıtkı'nın yandaşlarının prestij kaybetmesiyle yeniden aktif hale geldi (Sorby, 2011, s. 39-40).

Yukarıda işaret edildiği gibi 2 Nisan 1941'de Raşid Ali liderliğindeki bir askeri darbe gerçekleşti. Darbenin ardından Naib Abdulillah ve Nuri Said liderliğindeki İngiliz taraftarları ülkeyi terk ederek Ürdün'e kaçmıştır (Meir-Glitzenstein, 2004, s. 10). Futuvva'nın “Genel Antrenörü”, 1941'de Nazi yanlısı

darbeyi organize eden dört “Altın Meydan” generalinden biri olan Selahaddin es-Sabbagh’dı. Futuvva liderleri, İngiliz karşıtı, Siyonist karşıtı ve Yahudi karşıtı propagandalarla dolu bir dizi kitap ve makale yayınladılar. 1941’in başında listeye “Gençlik Birlikleri”, “Demir Muhafız” ve “Sebeawi Ulusal Kuvvetleri” isimlerinde küçük Nazi grubu eklendi. Son bahsedilen üç grup, bu örgütler ve diğerleri çoğunlukla Irak’ın başkentinde fonlar ve Nazi filmleri, kitapları ve broşürleri dağıtan Dr. F. Grobba tarafından desteklendi (Batatu, 1978, s. 300).

Haziran 1941’e gelindiğinde ise Abdulilah ve Nuri Said’in ülkeye geri dönmesi ve etkili bir hükümetin tekrar kurulmasından önce, Irak’ta büyük bir otorite boşluğu yaşanmış, 1-2 Haziran 1941’de “farhud⁶” olarak nitelendirilen olaylar meydana gelmiştir (Gat, 1997, s. 21). Irak’ta yaşanan şiddetin başlıca sorumluları Irak Ordusu subayları ve adamları, polis ve milliyetçi Faşist gençlik hareketi Futuvva’ya bağlı genç çeteler olarak gösterildi (Eppel, 1994, s. 103, 115-116).

Muthanna ve Futuvva gibi örgütlenmeler 1937 ile 1941 arasında siyasi alanda etkili olmuştur. Devlet gücü onların etkisi altına girmiş ve kitlesel süreçler onların doğrultusunda ilerlemiştir. Ancak isteklerinin yeteneklerini aşması onları İngilizlerle amansız bir çatışmaya soktu. İngilizlerin Irak’ı yeniden işgal etmesinin ardından, merkez çekirdekleri Muthanna Kulübü ve gençlik örgütleri Futuvva hızlı bir şekilde dağıldı. Yayın organları kapatılarak takipçileri ve üyeleri ordudan ve yönetimden uzaklaştırıldı, okullardan atıldı. Yaklaşık üç yüz kadarı Fao, Amarah ve Nuqrat as-Salman’daki toplama kamplarına sürüldü. Batatu’ya göre, bu kulüplerin ve oluşumların gerçek problemi, siyasi formüllere sahip olmalarına rağmen bu siyasi formüller üzerinde düşünülmüş görüşlerinin olmamasıydı. Panarabizm sloganları derin yankılar uyandırır da bu fikrin sosyal bir içerikle entegre edilmesi noktasında başarı sağlanamaması neticesinde süreç, bu örgütlenmelerin dağılmasıyla sona erdi (Batatu, 1978, s.478).

6- Farhud, Yahudilerin kutsal bayramı şavotu kutlarken yaşanmıştır. 1-2 Haziran günü yaşanan olaylarda kadınlar, yaşlılar ve çocukların da bulunduğu 180 kadar Yahudi öldürülmüş ve yüzlerce kişi yaralanmıştı. 586 işletme yağmalanmış, 12.000 kişinin yaşadığı 911 binaya zarar verilmişti. Farhud, ahudileri hedef alan bir hadise gibi gözükse de Farhud ve sonrasında yaşanan olaylarda Yahudilerin yanı sıra çok sayıda Müslümanın öldürüldüğü de ortaya çıkmıştır. (Stilmann, 1991, s.119), Kedourie, 1971, s. 298).

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısında bazı Arap aydınları yeni bir ideoloji olan Arabizmi yaratarak dönemin sorunları için çözüm arayışına gitmiştir. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısı, Arap aydınları arasında siyasi akım olarak gelişen “Arabizm” dönemi olarak ifade edilir. Osmanlı devletinden ayrılarak bağımsızlıklarını elde etme arzusu neticesinde ortaya çıkan Arap milliyetçiliği kavramı I. Dünya Savaşı evresinde ortaya çıkmıştır.

Irak’ın Osmanlı devletinden ayrılması ve İngiliz mandası altında Faysal krallığında bir Arap devletinin kurulması sonucunda Irak 1932’te bağımsızlığını elde etmiştir. Faysal’ın krallığı döneminden itibaren Irak’ta pan-Arab idealleri doğrultusunda politikalar izlenmiş ve bu çerçevede bazı örgütlenmeler meydana gelmiştir. Bu örgütlenmelerden 1935’te kurulan Muthanna kulübü ve 1939’da kurulan Futuvva gençlik hareketi özellikle gençlerin merkeze alındığı ve Arapçılık temelli örgütlenmeler olarak varlık göstermiştir.

1930’larda Irak’ta eğitim ve okullar aracılığıyla Panarabizm üzerinde durulmuş ve bu ideolojinin eğitim programları ve okul müfredatı vasıtasıyla etkisi artırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 1920’den 1941’e kadar eğitim politikasını şekillendirmede ve okullarda milliyetçi bir ideoloji yerleştirmede Sati el-Husri ve Sami Şevket öne çıkan isimler olmuştur.

Irak gençliği merkeze alınarak okullarda yerleştirilmeye çalışılan bu ideolojinin kapsamında 1935’te Muthanna kulübü oluşturulmuş ve bu kulüp, Panarabizm politikasının merkezi haline gelmiştir. Irak’ta Panarabizm ideolojisi etrafında şekillenen bir diğer örgütlenme Futuvva veya Irak’taki Gençlik Hareketidir. Bu oluşum, Arap ulusunun birliği ve bu düşüncenin gençliğe aşılılarak başarılması ve okul ile ders kitaplarının bu amaç kapsamında hazırlanmasının yanı sıra gençliğin zihinsel ve fiziksel gelişimi üzerine yoğunlaşmıştır. Ordudan aldıkları güç ile 1937 ile 1941 arasında Muthanna ve Futuvva gibi örgütlenmeler siyasi alanda etkili olsa da bu örgütlenmelerin varlığı 1941’de sona ermiştir.

Etik Beyan

“Irak’ta Arap Milliyetçiliği ve Gençlik Örgütlenmeleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

İngiliz Arşivleri

Foreign Office (FO)

FO 890.00/483, no. 1307, 7 June 1939.

FO 624/24-0003, 24 Temmuz 1941.

FO 890G.9111, 11 JULY 1940-August 26 1944.

FO 371/134202-0012, July 31 1958.

Sürelî Yayınlar

The Wiener Library Bulletin. No. 3-4 Vol 8. Wiener Library Publications, Manuscript Number 069-WL-1642, May-August 1954.

KAYNAK ESER ve İNCELEMELER

Ahmet İzzet Paşa, (2019). *Feryadım*, C. I, Timaş Yayınları: İstanbul.

Amin, M. A. (1980). *Jama at Al-Ahali: Its Origin, İdeology and Role in Iraqi Politics 1932-1946*, Durham University.

Basri, C. (2002). The Jewish Refugees From Arab Countries: An Examination Of Regal Rights-A Case Study of The Human Rights Violations Of Iraqi Jews, *Fordham International Law Journal*, Volume 26, Issue 3, Article 6.

Batatu, B. (1978). *The Old Social Classes and the Revolutionary Move-*

ments of Iraq, Princeton: New Jersey.

Cohen, H. J. (1966). The Anti-Jewish “Farhud” in Baghdad, 1941, *Middle Eastern Studies*, Vol. 3, No. 1, ss. 2-17.

Cole, J. (2012). Iraq in 1939: British Alliance or Nationalist Neutrality toward the Axis?, *British and the World*, ss. 204-222.

Çelik, M. (2015). Lübnan’da Milliyetçiliğin Fikri Temelleri ve Oluşumu, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 35, pp. 439-450.

Davis, E. (2005). *Memories of State: Politics, History, and Collective Identity in Modern Iraq*, University of California Press.

Dawisha, A. (2009). *Iraq A Political History From Independence to Occupation*, Princeton University Press.

Dawn, C. E. (1961). From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology, *The Review of Politics*, Vol. 23, No. 3, pp. 378-400.

Emrence, C. (2016). *Osmanlı Ortadoğu’sunu Yeniden Düşünmek*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Eppel, M. (1998). The Elite, the Effendiyya, and the Growth of Nationalism and Pan-Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 30, No. 2 (May, 1998), ss. 227-250.

Farouk M.-Sluglett P. (1987). *Iraq Since 1958 From Revolution to Dictatorship*, Newyork.

Gat, M. (1997). *The Jewish Exodus from Iraq 1948-1951*, Great Britain.

Glitzenstein, E. M. (2004). *Zionism in Arab Country Jews in Iraq in The 1940s*, by Routledge 11 New Fetter Lane: London.

Hourani, A. (2016). *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Hut, D. (2016). Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.0, ss. 105-150.

Kedourie, E., H.D.S. (1971). The Jews Of Baghdad in 1910, *Middle Eastern Studies*, Volume 7, ss. 355-361.

Khadduri, M. (1960). *Independent Iraq A Study in Iraqi Politics from*

1932 to 1958.

Kurşun, Z. (2007). Panarabizm, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul, ss. 156-158.

Kürkçüoğlu, Ö. E. (1972). *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara.

Lukitz, L. (1995). *Iraq : The Search for National Identity*, Taylor & Francis Group.

Marashi, I. (2017). Military-Society Relations in Iraq, 1921-58: Competing Roles of the Army, *State and Society in Iraq Citizenship under Occupation, Dictatorship and Democratization*, Edited by Benjamin Isakhan, Shamiran Mako and Fadi Dawood, ss. 109-134.

Marmorstein, E. (1987). Fritz Grobba, *Middle Eastern Studies*, Volume 23, No. 3, ss. 376-378.

Marr, P.-Marashi, I. (2017). *The Modern History of Iraq (Fourth Edition)*, California State University.

Masalha, N. (1991). Faisal's Pan-Arabism, *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 4, ss. 679-693.

Nasser, S. (2018). *Arab Nationalism in Interwar Period Iraq: A Descriptive Analysis of Sami Shawkat's al-Futuwwah Youth Movement*, James Madison University.

Saada, M. A. (2020). Iraqi Role in Arab-Israeli Wars in Palestine, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 101, s.441, ss. 438-454.

Sawdayee, M. M. (1977). *The Impact of Western European Education on the Jewish Millet of Baghdad: 1860-1950*, New York University.

Simon, R. S. (2004). Faisal I ibn Hussein (1889–1933), *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*, edited by Philip Mattar, 2nd ed., vol. 2, Macmillan Reference USA, ss. 799-802.

Simon, R. S. (2004). *Iraq Between the Two World Wars: The Militarist*

Origins of Tyranny, Columbia University Press: New York.

Stilman, N. A. (1991). *The Jews of Arab Lands in Modern Times (Philadelphia: The Jewish Publication Society)*.

Sorby, K. (2011). Iraq's First Coup Government (1936-1937), *Asian and African Studies*, Volume 20, Number 1, ss. 23-45.

Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*, Cambridge University Press: New York.

Uludağ, S. (1996). Fütüvvet, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, ss. 261-263.

Yavuz, N. & Karaçay, Y., (2021). Modern Irak'ta Nuri Said Paşa ve Dönemi, *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları 2*, Editörler: Ayşe Gül Hüseyinklioğlu, Işıl Işık Bostancı, Ayşe Değerli, Orhan Kılıç, İdeal Kültür Yayıncılık: İstanbul.

Wien, P. (2010). Who is "liberal" in 1930s Iraq?, *Nationalism and Liberal Thought in the Arab East*, Edited by Christoph Schumann, pp. 31-47.